

В. М. Гусакстарший викладач кафедри психології
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ОСОБЛИВОСТІ СФОРМОВАНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено аналізу результатів експериментального дослідження структурних компонентів професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників. Розглядаються психодіагностичні методики для вивчення складових психологічної культури. На основі статистичної обробки даних визначаються рівні розвитку психологічної грамотності та компетентності в студентів спеціальності «Соціальна робота».

Ключові слова: професійно-психологічна культура, психологічна грамотність, психологічна компетентність, метод узагальнення незалежних характеристик, майбутній соціальний працівник.

Постановка проблеми. Високий рівень психологічної культури сприяє ефективності діяльності в психотравматичних професійних ситуаціях, збереженню психічних і фізіологічних резервів, стійкості до впливу емоційних стресорів і загрози професійному вигоранню. Тому необхідною умовою забезпечення психологічного здоров'я майбутнього соціального працівника є формування його психологічної культури в процесі професійної підготовки.

Професійне становлення студента вимагає від нього складної, напруженої творчої роботи з розвитку власної особистості. Самопізнання та особистісне зростання сприяють виробленню технологій подолання деструктивних впливів шляхом формування важливих складових професійно-психологічної культури – психологічної грамотності та компетентності. Наукова проблема полягає в тому, що в дослідженнях не представлено результати психодіагностичного обстеження структурних компонентів професійно-психологічної культури безпосередньо в студентів спеціальності «Соціальна робота», що ускладнює розробку технології її розвитку в умовах університетської освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням психодіагностики різних аспектів професійно-психологічної культури представників професій соціономічного типу займалися А. Маслоу, А. Шостром, К. Роджерс, Р. Даймонд, Н. Холл, К. Платонов, О. Мотков, Л. Колмогорова, А. Деркач, В. Рибалка, О. Видра, О. Ксенофонтова, Є. Бажин, О. Еткінд, О. Штепа та ін. Проте на сьогодні проблема аналізу методичних підходів до діагностики психологічної грамотності й компетентності та її результатів саме в майбутніх соціальних працівників в умовах університету не знайшла достатнього відображення в психологічних дослідженнях.

Мета статті – здійснити аналіз результатів експериментального дослідження структурних компонентів професійно-психологічної культури сту-

дентів спеціальності «Соціальна робота», зокрема психологічної грамотності та компетентності.

Виклад основного матеріалу. Професійно-психологічна культура розглядається нами як складне структурне утворення, що базується на свідомому засвоєнні, безперервному розвитку й використанні цілісної системи психологічних знань, умінь і навичок, цінностей, професійно важливих якостей, а також здібностей до самоуправління, самоосвіти для високоефективної професійної діяльності в ситуаціях, що вимагають мобілізації глибинних особистісних ресурсів фахівця.

У попередніх дослідженнях було виділено такі складові професійно-психологічної культури: психологічна грамотність, психологічна компетентність, ціннісно-смысловий та емоційний компоненти, які реалізуються в повсякденній професійній діяльності соціальних працівників. Усі складові психологічної культури соціального працівника взаємопов'язані, а міжкомпонентні зв'язки взаємообумовлені [1].

Експериментальною базою дослідження професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників, що тривало протягом 2010-2016 рр., стали вищі навчальні заклади України, зокрема Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв), Національний університет «Києво-Могилянська Академія» (м. Київ) та Херсонський державний університет. Загальна кількість студентів, які взяли участь у констатувальному експерименті становить 366 осіб. До проведення дослідно-експериментальної роботи були задіяні викладачі вищих навчальних закладів, представники громадських організацій та працівники соціальних служб.

Для вимірювання вказаних структурних компонентів професійно-психологічної культури було використано такі засоби діагностики: розроблені нами методики «Психологічна грамотність»

та «Психологічна компетентність», «Методика дослідження психологічної культури» О. Видри [6, с. 211-214], розроблена на основі тесту О. Моткова, і «Методика діагностики емоційного інтелекту» Н. Холла [7, с. 57-59].

Із метою визначення рівня психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників нами було розроблено спеціальні анкети на основі методу узагальнення незалежних характеристик К. Платонова та виділених О. Мотковим [3] і Л. Колмогоровою [2] показників, що свідчать про високий рівень психологічної культури як результат навчальної діяльності на основі врахування сензитивності вікового періоду. Кожна передбачена анкетною властивість оцінюється за методом полярних балів.

К. Платонов уважав метод узагальнення незалежних характеристик основним науково-практичним методом психологічної науки для вивчення особистості в різних видах її діяльності. Він полягає в збиранні та узагальненні певних показників, що характеризують особистість, тими особами, які знають досліджуваного й оцінюють його незалежно від думки інших, що забезпечує застосування особистісного підходу під час психодіагностики.

Основна суть методу полярних балів – порівняння та співставлення психічного явища стосовно крайніх форм його прояву. Кожна якість, як узагальнена характеристика, може оцінюватися від 1 до 5 балів. Крім самого досліджуваного, оцінювання проводить група експертів, яка протягом тривалого часу контактувала з ним (під час навчання, у побутовій сфері, дозвіллі). Показником розвитку особистості є сумарний бал, який вона отримує на основі середнього арифметичного результатів двох-трьох експертів і власного результату. Потрібно пам'ятати, що отримані результати є суб'єктивними показниками, тому потрібно враховувати потенційну здатність експерта давати об'єктивну оцінку певних структур особистості, компетентність у цьому питанні, рівень неупередженості до досліджуваного [5].

Під час проходження методики «Психологічна грамотність» та «Психологічна компетентність» паралельно з оцінюванням студентом своїх психологічних знань, умінь та навичок їх оцінювали також однокурсники, викладачі навчального закладу та керівники практики. Рівень психологічної грамотності та компетентності визначався через відношення ступенів вираження оцінки однокурсника, викладача або керівника практики й самооцінки за 5-бальною шкалою оцінок. Порівнюючи бали, які виставив студент сам собі, із балами які виставили інші, врахувавши сумарний бал на основі середнього арифметичного, ми одержали можливість з більшою мірою

вірогідності визначити рівні психологічної грамотності та компетентності майбутніх соціальних працівників.

Розпочнемо з аналізу особливостей прояву психологічної грамотності майбутніх соціальних працівників. Психологічна грамотність як важливий компонент професійно-психологічної культури, сукупність базових психологічних знань, освіченість стосовно різноманітних явищ психіки, зокрема й сутності психологічної культури, містить такі показники, що увійшли до анкети:

1) усвідомлення відмінностей наукової, паранаукової та життєвої психології, закономірностей та принципів психологічної науки, ролі психології в особистому та професійному житті людини;

2) знання основних теоретичних концепцій та напрямів сучасної психологічної думки, психологічної структури особистості; обізнаність стосовно різноманітних явищ психіки;

3) наявність та вміння оперувати психологічним словниковим запасом;

4) розуміння особливостей протікання пізнавальних та емоційно-вольових психічних процесів, внутрішніх психічних станів, настрою людини; засвоєння методів цілеспрямованого впливу на нього;

5) самоаналіз, спостереження за власними думками, почуттями, бажаннями, усвідомлення мотивів своїх вчинків; аналіз і порівняння власної поведінки, дій із соціально прийнятими нормами, очікуваннями інших людей;

6) психологічна спостережливість (розуміння переживань, думок, характеру людини на основі спостереження за її виразом обличчя, поведінкою), здатність передбачати вчинки людей та їхні наслідки;

7) володіння інформацією про вікову періодизацію психічного розвитку, психологічні особливості розвитку особистості в різні вікові періоди;

8) усвідомлення специфіки малих та великих соціальних груп, їхніх соціально-психологічних характеристик; особливостей динаміки групових процесів, феноменів та ефектів малих груп;

9) усвідомлення закономірностей спілкування та взаємодії, необхідності враховувати внутрішні стани, переживання, вікові та індивідуальні психологічні особливості в спілкуванні та взаємовідносинах;

10) знання сутності, складових елементів феномену «психологічна культура», особистісна значимість цих знань.

Розрахунки, проведені за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0, 17.0 для обробки даних психологічних досліджень дозволили визначити середні показники виразності кожної складової, а також узагальнений середній показник психологічної грамотності загалом у всієї вибірки досліджуваних (табл. 1).

Таблиця 1

**Середні показники прояву складових психологічної грамотності
в майбутніх соціальних працівників**

N=366

Питання методики «Психологічна грамотність»	Середнє	Стандартне відхилення	Стандартна помилка середнього
ПГ 1	3,42	0,84	0,04
ПГ 2	3,23	0,83	0,04
ПГ 3	3,18	0,89	0,05
ПГ 4	3,59	0,69	0,04
ПГ 5	4,13	0,67	0,03
ПГ 6	3,91	0,75	0,04
ПГ 7	3,41	0,98	0,05
ПГ 8	3,27	0,92	0,05
ПГ 9	3,72	0,82	0,04
ПГ 10	3,11	0,99	0,05
Психологічна грамотність загалом	3,50	0,68	0,04

Як можна побачити, найнижчий середній показник спостерігається в студентів по пункту № 10 анкети «Психологічна грамотність» – 3,11 балів («Знання сутності, складових елементів феномену «психологічна культура», особистісна значимість цих знань») та пункту № 3 – 3,18 балів («Наявність та вміння оперувати психологічним словниковим запасом»). У зв'язку з цим доречно було внести до навчального плану підготовки соціальних працівників спецкурс у вигляді психологічного практикуму «Професійно-психологічна культура особистості».

Водночас найвищий середній показник (4,13 балів) продемонстрували досліджувані по пункту № 5 анкети: «Самоаналіз, спостереження за власними думками, почуттями, бажаннями, усвідомлення мотивів своїх вчинків; аналіз і порівняння власної поведінки, дій із соціально прийнятими нормами, очікуваннями інших людей». Останнє може свідчити про значний потенціал розвитку в студентів-соціальних працівників як психологічної грамотності, так й інших складових професійно-психологічної культури за умови внесення в навчально-виховний процес університету спеціальних заходів з її формування завдяки механізму рефлексії.

Психологічна компетентність як складова професійно-психологічної культури відображає рівень розвитку професійних психологічних здібностей, умінь та навичок, готовність і здатність ефективно використовувати психологічні знання на практиці, застосовувати їх для аналізу проблем, що виникають у навчально-професійній діяльності. До розробленої нами анкети увійшли такі критерії оцінки рівня розвитку психологічної компетентності:

1) ефективне застосування психологічних знань, умінь та навичок для вирішення життєвих та професійних завдань, проблем; поєднання узагальнених психологічних знань зі знаннями про себе, конкретну людину, ситуацію;

2) адекватне використання прийомів і способів психологічного пізнання іншої людини, уміння аналізувати її соціально-психологічні якості: мотиви, інтереси, почуття, темперамент, характер, здібності, поведінку в певній ситуації;

3) самопрезентація, уміння вільно виражати свої почуття та думки без скруті, навички асертивної поведінки (на основі здорової впевненості в собі), уміння адекватно сказати «Ні» ситуації, відстоювати власну позицію;

4) здатність до ефективної соціально-психологічної адаптації в нових умовах, свідомої саморегуляції власних психічних станів;

5) уміння проводити порівняльний аналіз змісту різних вікових етапів психічного розвитку, визначати вікові кризи та розробляти шляхи їхнього подолання для конкретного випадку;

6) використання методів соціальної психології для конструктивної побудови міжособистісних стосунків та спільної діяльності в малих групах; уміння узгоджувати свою позицію, точку зору з іншою людиною, домовлятися; здатність до співробітництва під час вирішення конфліктів;

7) здатність до плідного міжособистісного спілкування, діалогічної взаємодії, взаєморозуміння; уміння проявляти співчуття, співпереживання, надавати психологічну підтримку й допомогу;

8) самоуправління – здатність до самоорганізації, вміння оптимально розподіляти час на навчання та інші сфери життя, доводити розпочату справу до кінця;

9) уміння діяти в ситуації вибору, приймати ефективні рішення, брати на себе відповідальність за свій вибір та вчинки; адекватно поводити себе в ситуації успіху та невдачі;

10) здатність до рефлексії розвитку власної психологічної культури, усвідомлення внутрішніх змін себе як особистості та суб'єкта життєдіяльності.

**Середні показники прояву складових психологічної компетентності
в майбутніх соціальних працівників**

N=366

Питання методики «Психологічна компетентність»	Середнє	Стандартне відхилення	Стандартна помилка середнього
ПК 1	3,49	0,74	0,04
ПК 2	3,65	0,70	0,04
ПК 3	3,90	0,82	0,04
ПК 4	3,83	0,79	0,04
ПК 5	3,23	0,87	0,05
ПК 6	3,58	0,80	0,04
ПК 7	4,16	0,71	0,04
ПК 8	3,84	0,78	0,04
ПК 9	3,95	0,73	0,04
ПК 10	3,62	0,79	0,04
Психологічна компетентність загалом	3,73	0,59	0,03

Таблиця 3

Оцінка рівнів психологічної грамотності та психологічної компетентності (показники в балах)

Рівень	Психологічна грамотність (X ср=3,50 балів)	Психологічна компетентність (X ср=3,73 балів)
Високий	4,19-5,00	4,33-5,00
Середній	2,82-4,18	3,14-4,32
Низький	1,00-2,81	1,00-3,13

У ході статистичної обробки результатів дослідження було визначено середні показники виразності кожної складової, а також узагальнений середній показник психологічної компетентності загалом у всієї вибірки досліджуваних (табл. 2).

Як видно з таблиці, найнижчий середній показник (3,23 балів) серед професійно-психологічних вмінь та навичок виявлено по пункту № 5 анкети «Психологічна компетентність» - «Уміння проводити порівняльний аналіз змісту різних вікових етапів психічного розвитку, визначати вікові кризи та розробляти шляхи їхнього подолання для конкретного випадку», що свідчить про необхідність насичення викладання дисципліни «Вікова психологія» розв'язанням ситуаційних задач та іншими завданнями практичного характеру.

Натомість «Здатність до плідного міжособистісного спілкування, діалогічної взаємодії, взаєморозуміння; вміння проявляти співчуття, співпереживання, надавати психологічну підтримку й допомогу» (пункт № 7 анкети) отримали найвищий середній бал (4,16) у досліджуваних, що може свідчити про природні особистісні якості студентів, які обрали професію «соціономічного профілю» (за Є. Клімовим).

У ході статистичної обробки результатів дослідження було також визначено рівні психологічної грамотності й компетентності та їхнє вираження в балах (табл. 3).

Згідно з результатами статистичного аналізу, високий рівень психологічної грамотності має числове вираження від 4,19 до 5 балів. Він характеризується наявністю в студентів науко-

вого психологічного кругозору та картини світу, вміння оперувати психологічним словниковим запасом та розвиненої системи спеціальних знань із базових психологічних дисциплін, представлених в анкеті.

Отриманий результат від 2,82 до 4,18 балів відображає середній рівень прояву психологічної грамотності, тобто достатню орієнтацію студента-майбутнього соціального працівника в основних питаннях загальної, вікової та соціальної психології.

Низький рівень психологічної грамотності зафіксовано в тих досліджуваних, які набрали від 1 до 2,81 бала. Останнє вказує на те, що освіченість стосовно різноманітних явищ психіки в них сформована фрагментарно й недостатньо.

Як видно з табл. 3, рівні психологічної грамотності дещо нижчі (X ср = 3,50 балів), ніж рівні психологічної компетентності (X ср = 3,73 балів), що відповідає середнім статистичним даним по всій вибірці досліджуваних.

У свою чергу числовий показник від 4,33 до 5 балів свідчить про високий рівень психологічної компетентності, що характеризується успішним засвоєнням й адекватним використанням цілісної системи психологічних вмінь, навичок та здібностей, які дозволяють ефективно застосовувати отримані знання на практиці, в умовах навчально-професійної діяльності.

Досліджувані, які набрали від 3,14 до 4,32 балів, демонструють середній рівень прояву психологічної компетентності в соціальній роботі, що виражається в здатності діяти в ситуації вибору та нести

за нього відповідальність, діалогічній взаємодії, асертивній поведінці, самоорганізації, використовувати психологічні методи й прийоми та рефлексії розвитку власної психологічної культури.

Низький рівень сформованості психологічних умінь, навичок та здібностей має числове вираження від 1 до 3,13 балів. Останнє свідчить про те, що в поведінці та діяльності студентів спостерігаються незначні й часто неусвідомлювані прояви психологічної компетентності, які є неважливими для них.

У процесі проведення констатувального експерименту ми отримали результати, які відобразили в табл. 4.

Таблиця 4
Рівні сформованості психологічної грамотності у майбутніх соціальних працівників

N=366

Рівні психологічної грамотності	Абсолютна кількість	Відсоток
Високий	45	12,30
Середній	255	69,67
Низький	66	18,03
Разом	366	100

Згідно з даними результатів дослідження, лише у 45 осіб (12,30% від загальної кількості студентів) зафіксовано високий рівень прояву психологічної грамотності, 66 осіб (18,03%) проявили низький рівень, а основна частина – 255 досліджуваних (69,67%) мають середній рівень психологічної освіченості.

Аналогічним чином рівень психологічної компетентності визначався через відношення ступенів вираження оцінки (метод узагальнення незалежних характеристик, за якого експертами виступали два однокурсники, викладач або керівник практики) і самооцінки по 5-бальній шкалі оцінок. Результати представлено у табл. 5.

Таблиця 5
Рівні сформованості психологічної компетентності в майбутніх соціальних працівників

N=366

Рівні психологічної компетентності	Абсолютна кількість	Відсоток
Високий	57	15,57
Середній	248	67,76
Низький	61	16,67
Разом	366	100

Як показано в табл. 5, 57 осіб (15,57% досліджуваних) продемонстрували високий рівень психологічної компетентності, основна частина – 248 осіб (67,76%) – середній і 61 особа (16,67% студентів) мають низький рівень психологічних

умінь та навичок. Трохи вищі показники сформованості психологічної компетентності порівняно з психологічною грамотністю можна пояснити, на наш погляд, базовим рівнем ще непрофесійної особистісної психологічної культури, початкового культурно-психологічного досвіду особистості студента, який він отримав із сімейних традицій, навчання та особистісної життєдіяльності та з яким прийшов до вищого навчального закладу.

Загалом, як бачимо, постає необхідність підвищення рівня психологічної грамотності та компетентності за рахунок посилення середнього рівня та зниження кількості студентів із низьким рівнем указаних складових психологічної культури. Результатам дослідження рівнів розвитку ціннісно-смыслового та емоційного компонентів професійно-психологічної культури буде присвячена наступна публікація автора.

Висновки. У цьому дослідженні представлено результати психодіагностичного обстеження в студентів спеціальності «Соціальна робота» (загальною кількістю 366 осіб) таких структурних компонентів професійно-психологічної культури, як психологічна грамотність та компетентність. Із метою визначення рівня прояву останніх нами було розроблено спеціальні анкети на основі методу узагальнення незалежних характеристик К. Платонова та виділених О. Мотковим і Л. Колмогорова показників. Вони заповнюються за методом узагальнення незалежних характеристик, а кожна передбачена властивість оцінюється за методом полярних балів.

Розрахунки, проведені за допомогою комп'ютерної програми SPSS для обробки даних психологічних досліджень, дозволили визначити середні показники виразності кожної складової психологічної грамотності та компетентності, а також узагальнені середні показники загалом в усієї вибірки досліджуваних. Під час статистичної обробки результатів дослідження було визначено рівні психологічної грамотності й компетентності та їхнє вираження в балах. Було виявлено, що рівні психологічної грамотності дещо нижчі, ніж рівні психологічної компетентності, що відповідає середнім статистичним даним по всій вибірці досліджуваних.

Аналіз результатів констатувального експерименту дозволив зробити загальний висновок про недостатній рівень розвитку у майбутніх соціальних працівників психологічної грамотності й компетентності та показав необхідність впровадження спеціальних заходів у навчально-виховний процес університету для його підвищення. Процесуальні аспекти та результати психолого-педагогічного формування експерименту з розвитку структурних складових професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників в умовах університету будуть висвітлені в наступних публікаціях автора.

Література:

1. Гусак В. Методичні підходи до вивчення професійно-психологічної культури майбутніх соціальних працівників. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*// Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos . Budapest, IV (42), Issue: 87. 2016. P. 66-69.
2. Колмогорова Л. Диагностика психологической культуры школьников: практ. пособие для шк. Психологов. 2002. 360 с.
3. Мотков О. Методика «Психологическая культура личности». URL: http://www.ucheba.com/met_rus/k_psihologiya/k_psiholichnost/m_kultura_4.htm
4. Никитина В., Василенко Т. Психодиагностика в системе социальной работы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. Москва: Из-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. 208 с.
5. Платонов К. Краткий словарь системы психологических понятий: учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования. Москва: Высш. шк., 1984. 174 с.
6. Розвиток психологічної культури учнівської молоді в системі неперервної професійної освіти: навчально-методичний посібник / за ред. В. Рибалки. Київ: ІПППО України, 2005. 298 с.
7. Фетискин Н., Козлов В., Мануйлов Г. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2005. 490 с.

Гусак В. М. Особенности сформированности психологической грамотности и компетентности у будущих социальных работников

Статья посвящена анализу результатов экспериментального исследования структурных компонентов профессионально-психологической культуры будущих социальных работников. Рассматриваются психодиагностические методики для изучения составляющих психологической культуры. На основе статистической обработки данных определяются уровни развития психологической грамотности и компетентности у студентов специальности «Социальная работа».

Ключевые слова: профессионально-психологическая культура, психологическая грамотность, психологическая компетентность, метод обобщения независимых характеристик, будущий социальный работник.

Husak V. M. Features of the formation of psychological literacy and competence of future social workers

The article analyzes the results of an experimental research of the structural components of professional-psychological culture of future social workers. Psychodiagnostic methods are considered for the study of the components of psychological culture. On the basis of statistical data processing are determined by levels of development of psychological literacy and competence of students specialty in «Social work».

Key words: professional-psychological culture, psychological literacy, psychological competence, independent characteristics generalization method, future social worker.